

Grzegorz z Nyssy

O duszy
i zmartwychwstaniu

Tłumaczenie i opracowanie
Marta Przyszychowska

Grzegorz z Nyssy
O duszy
i zmartwychwstaniu

Tłumaczenie i opracowanie
Marta Przyszychowska

WYDAWNICTWO
BENEDYKTYNÓW
TYNIEC

OŚRODEK
ROZWOJU BADAŃ I EDUKACJI

Seria wydawnicza: Fundamenta, tom 10

Rada naukowa serii:

dr hab. Michał T. Gronowski OSB

dr hab. Marta Przyszychowska (przewodnicząca)

ks. prof. dr hab. Tomasz Stępień

dr hab. Karolina Kochańczyk-Bonińska (redaktor prowadząca)

Publikacja dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu realizowanego przez Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki” nr projektu NPRH/U22/SN/507048/2021/11 kwota dofinansowania 978 469, 22 zł, całkowita wartość projektu 978 469, 22 zł.

NARODOWY
PROGRAM
ROZWOJU
HUMANISTYKI

Recenzje naukowe:

dr Bogna Kosmulska

dr hab. Ewa Osek prof. KUL

Redakcja, korekta i indeksy: dr Małgorzata Jesiotr

Skład i łamanie: Konrad Jajecznik, Manuscript

© Copyright by Marta Przyszychowska

© Copyright by Ośrodek Rozwoju Badań i Edukacji, Warszawa 2026

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2026

Niektóre prawa zastrzeżone. Niniejsza publikacja została udostępniona na licencji Creative Commons: Uznanie autorstwa — Użycie niekomercyjne — Bez utworów zależnych 4.0 Polska (CC BY NC ND); szczegóły licencji <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

Wydawcy:

Wydawnictwo Ośrodka Rozwoju Badań i Edukacji

ISBN: 978-83-980205-2-7 (druk)

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ISBN: 978-83-8205-407-1 (druk)

Druk i oprawa: TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

Spis treści

Wykaz skrótów	7
Wstęp	9
Eustacjusz z Sebasty	10
Drogowskazy do Sebasty	15
Makryna Młodsza	16
Piotr z Sebasty	19
Eustacjański charakter <i>De anima et resurrectione</i>	20
Gatunek literacki i inne nawiązania do Platona	20
Zagadnienie zmartwychwstania	22
Argumentacja naukowa	26
Medyczna definicja duszy	27
Nawiązania do misteriów	30
Technikalia przekładu	32
Bibliografia	35
Źródła	35
Grzegorz z Nyssy, <i>De anima et resurrectione</i> , wydania i tłumaczenia	35
Pozostałe źródła	36

Opracowania	37
Dyskusja o duszy Grzegorza biskupa Nyssy z rodzoną siostrą Makryną .	43
Indeks osobowy	121
Indeks biblijny	125

Wykaz skrótów

- GCS – *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (der ersten drei Jahrhunderte)*, Leipzig: J. C. Hinrichs 1897–1949, Berlin 1953–.
- GCS NF – *Die Griechischen Christlichen Schriftsteller (der ersten drei Jahrhunderte) Neue Folge*, Berlin 1997–.
- GNO – *Gregorii Nysseni Opera*, Leiden: Brill 1958–.
- PG – *Patrologiae Cursus Completus: Series Graeca*, ed. J.-P. Migne, Paris 1857–1886.
- PL – *Patrologiae Cursus Completus: Series Latina*, ed. J.-P. Migne, Paris 1844–1865.
- PSP – *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*, Warszawa 1969–.
- SC – *Sources Chrétiennes*, Paris 1941–.
- ŻMT – *Źródła Myśli Teologicznej*, Kraków 1996–.
- ŻrMon – *Źródła Monastyczne*, Kraków 1993–.

De anima et resurrectione jest dziełem szczególnym. Obok *De fato* stanowi jedyny dialog filozoficzny w literackim dorobku Grzegorza z Nyssy. Temat, czyli zmartwychwstanie ciała, również jest specyficzny i charakterystyczny dla polemik chrześcijan z filozofami. Grzegorz zajął się nim tak szeroko jeszcze tylko w jednym swoim dziele, mianowicie *De opificio hominis*, które jest traktatem filozoficznym. Chociaż z braku źródeł zewnętrznych nie da się żadnego z tych dzieł dokładnie wydatować, możemy domyślać się środowiska, w którym lub dla którego powstały. Brian Daley uważa, że Grzegorz dostosowywał swoje argumenty, a nawet stanowisko, do odbiorców i gatunku literackiego¹. Moim zdaniem dobierał gatunek literacki i rodzaj argumentacji pod konkretnych odbiorców. Jestem przekonana, że to adresaci byli powodem, dla którego podjął się rozważań filozoficznych ujętych w formy literackie charakterystyczne dla filozofii starożytnej. Wyjątkowość *De anima et resurrectione* jest ściśle związana ze środowiskiem, do którego pismo było adresowane. Moim zdaniem byli to uczniowie Eustacjusza z Sebasty.

¹ B. E. Daley, 'The Human Form Divine': Christ's Risen Body and Ours According to Gregory of Nyssa, w: *Studia Patristica vol. XLI. Papers presented at the Fourteenth International Conference on Patristic Studies held in Oxford 2003: Orientalia, Clement, Origen, Athanasius, The Cappadocians, Chrysostom*, eds. F. Young, M. Edwards, P. Parvis, Leuven-Paris-Dudley MA 2006, 302.

Eustacjusz z Sebasty

Eustacjusz, biskup Sebasty w latach około 357–379², znany z *Historii kościelnych* Sozomena, Sokratesa Scholastyka i Filostorgiusza oraz z listów Bazylego z Cezarei, był surowym ascetą, a z jego przekonań doktrynalnych znamy jedynie jego pogląd na temat Trójcy Świętej³. Możemy jednak domyślać się więcej dzięki odkryciom Federica Fattiego. Wysunął on mianowicie tezę, że przed nawróceniem na chrześcijaństwo był on Eustacjuszem z Kapadocji, filozofem neoplatońskim, znanym z *Żywotów sofistów* Eunapiusza, uczniem Jamblicha i Edejusza⁴. Po nawróceniu został ascetą do tego stopnia nadgorliwym, że jego ruch ascetyczny został potępiony przez co najmniej jeden synod – w Gangrach, stolicy Paflagonii, w roku 358⁵. List i kanony tego synodu stanowią nasze główne źródło wiedzy na temat idei ascetycznych Eustacjusza i jego uczniów. Nie znamy jego poglądów filozoficznych, możemy jednak przypuszczać, że pozostawał pod wpływem filozofii neoplatońskiej, z której się wywodził, ponieważ nawet w jego praktyce ascetycznej zachowały się następujące wyraźne ślady jego neoplatońskich korzeni:

- Tribon

Eustacjusz nosił tribon – płaszcz charakterystyczny dla filozofów⁶, który przynajmniej w niektórych kręgach uważano za nieodpowiedni dla

² M. Przyszychowska, *Macrina the Younger as a Substitute for Eustathius the Philosopher/Eustathius of Sebastea. Establishing Peter at the See of Sebastea*, Warsaw 2022, 95–154.

³ Chociaż w literaturze przedmiotu Eustacjusz uważany jest za duchoburcę, jednak z podpisanych przez niego wyznań wiary wynika, że był homojużjaninem (Syn jest „podobny do Ojca pod względem substancji ὁμοιος κατ’ οὐσίαν”). Łatkę duchoburcy przypisał mu Bazyli z Cezarei w trakcie konfliktu, który moim zdaniem miał podłoże administracyjne. Zob. M. Przyszychowska, *Administrative issues as the cause of the conflict between Basil the Great and Eustathius of Sebastea*, w: *Festschrift für Theresia Hainthaler zum 75. Geburtstag*, hrsg. P. Knauer, A. Riedl, D. W. Winkler, Freiburg-Basel-Wien 2022, 494–504.

⁴ F. Fatti, *Eustazio di Sebaste, Eustazio filosofo: un'ipotesi sul destinatario di Bas. ep. 1 e sull'identità di Eunap.* VS VI, 5, 1–6; 5, 8, 3–9, w: *Church, Society and Monasticism. Acts of the International Symposium, Rome, May 31–June 3, 2006*, eds. E. López-Tello García, B. Selene Zorzi, Sankt Ottilien 2009, 443–473.

⁵ Argumenty za datowaniem Synodu w Gangrach na rok 358 podaję w artykule M. Przyszychowska, *The date of the Council of Gangra – reconsidered (358)*, *Journal of Early Christian Studies* 30/2 (2022), 217–237.

⁶ Sokrates Scholastyk, *Historia ecclesiastica* II 43, 4, GCS NF 1, 180.

kapłanów⁷. Już na początku lat czterdziestych IV wieku Eustacjusz został zdjęty ze stanowiska przez własnego ojca Eulaliusza „za strój nie odpowiadający godności kapłańskiej”⁸. W liście synodalnym Synodu w Gangrach stwierdzono, że eustacjanie „noszą dziwne stroje z pogardy dla powszechnie używanych szat”⁹. Te dziwne szaty (ξένα ἀμφιάσματα) to tribon – ubiór kojarzony z filozofami¹⁰.

- Umniejszanie wartości małżeństwa i rodziny

Filozof Eustacjusz z Kapadocji opuścił żonę Sozypatrę i trójkę dzieci, być może w ramach duchowego odosobnienia, popularnego wśród neoplatoników, którzy dopuszczali związki małżeńskie jedynie w celu prokreacji i uważali czystość za najwyższą cnotę¹¹. Kanony Synodu w Gangrach kilkakrotnie potępiły ascetów eustacjańskich za porzucanie rodzin i deprecjonowanie osób pozostających w związkach małżeńskich¹².

- Wegetarianizm

Wegetarianizm cieszył się ogromną popularnością wśród uczniów Jamblicha¹³, a anatema Synodu w Gangrach potwierdza, że praktykowali go również eustacjanie¹⁴.

- Unikanie sanktuariów męczenników

Eustacjanie potępiali liturgię ku czci męczenników i nabożeństwa odprawiane w ich sanktuariach¹⁵, najprawdopodobniej ze względu na obecność relikwii. Źródłem tej postawy mogła być tradycyjna grecka wiara w skażenie spowodowane samą obecnością zmarłego, a nawet widokiem żałobników¹⁶.

Chociaż nie zachowały się żadne pisma ascetyczne ani doktrynalne Eustacjusza, cechy jego ascetyzmu dowodzą, że czerpał ze swoich filozoficznych

⁷ F. Fatti, *Eustazio di Sebaste, Eustazio filosofo*, 461–462.

⁸ Sokrates Scholastyk, *Historia ecclesiastica* II 43, 1, GCS NF 1, 180; por. Sozomen, *Historia ecclesiastica* IV 24, 9, GCS 50, 180.

⁹ *Canones Synodi Gangrensis*, list synodalny, ed. P.-P. Joannou, 87, tłum. własne.

¹⁰ F. Fatti, *Nei panni del vescovo. Gregorio, Basilio e il filosofo Eustazio*, w: *Le trasformazioni delle elites in età tardoantica. Atti del Convegno Internazionale (Perugia, 15–16 marzo 2004)*, ed. R. Lizzi Testa, Roma 2006, 177–238.

¹¹ A. Lewin, *Il filosofo Eustazio nelle Vitae Sophistarum di Eunapio di Sardi*, *Scripta Classica Israelica* 7 (1983), 97.

¹² *Canones Synodi Gangrensis*, kanony 1, 4, 9, 10, 14, 15, 16.

¹³ F. Fatti, *Eustazio di Sebaste, Eustazio filosofo*, 463–464.

¹⁴ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 2, ed. P.-P. Joannou, 90.

¹⁵ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 20, ed. P.-P. Joannou, 97.

¹⁶ M. Becker, *Eunapios aus Sardes Biographien über Philosophen und Sophisten. Einleitung, Übersetzung, Kommentar*, Stuttgart 2013, 227.

korzeni, a więc żywił przekonania naznaczone neoplatonizmem i z tego powodu mógł również wątpić w zmartwychwstanie ciała. To jednak nie jedyny ślad jego poprzedniego życia. Podejrzewam, że także koncepcja szpitala chrześcijańskiego, której twórcą był właśnie Eustacjusz z Sebasty, ma swoje źródło w jego młodzieńczych doświadczeniach.

Jak poświadcza Epifaniusz z Salaminy, Eustacjusz i jego uczniowie zakładali schroniska (ξενοδοχεῖα), które w Armenii Mniejszej nazywano przytułkami (πτωχοτροφεῖα)¹⁷. Według Federica Fattiego ta druga nazwa wyraża przekonanie eustacjan, że byli ewangelicznymi ubogimi, którzy mieli odziedziczyć królestwo niebieskie, więc ich domy, gdzie przyjmowali chorych i potrzebujących, były „domami ubogich” (πτωχοτροφεῖα)¹⁸. Według Epifaniasza

urządzają je z gościnności, a przywódcy Kościołów przyjmują tam kalekich i chorych (τοὺς λελωβημένους καὶ ἀδυνάτους) i zaspokajają ich potrzeby najlepiej, jak potrafią¹⁹.

Imię λελωβημένος określa osobę okaleczoną wskutek choroby (w tym trądu) lub rany wojennej, natomiast przymiotnik ἀδύνατος oznacza „słaby, bezsilny” i jest synonimem wyrażenia użytego później przez Bazylego z Cezarei (διὰ τὴν ἀσθένειαν δεόμενος²⁰), który pod wpływem Eustacjusza²¹ kontynuował tradycję przytułków²². W jego opisie były to wielofunkcyjne kompleksy

¹⁷ Epifaniusz, *Panarion* III 75, 7, 1, GCS 37, 333.

¹⁸ F. Fatti, *Monachesimo anatolico. Eustazio di Sebastia e Basilio di Cesarea*, w: *Monachesimo orientale. Un'introduzione*, ed. G. Filoramo, Brescia 2010, 62.

¹⁹ Epifaniusz, *Panarion* III 75, 7, 1, GCS 37, 333, tłum. własne.

²⁰ Bazyl z Cezarei, *Epistulae* 94, ed. Y. Courtonne, t. 1, 206.

²¹ Bazyl i Eustacjusz współpracowali zarówno na płaszczyźnie ascetycznej, jak i dogmatycznej. Sam Bazyl dwukrotnie przyznaje, że już jako biskup był strzeżony przez ludzi wysłanych przez Eustacjusza (*Epistulae* 119, ed. Y. Courtonne, t. 2, 24 i *Epistulae* 223, 3, ed. Y. Courtonne, t. 3, 11), uważam więc za niemożliwe, aby Bazyl organizował szpitale na swój własny sposób, będąc pod nadzorem Eustacjusza.

²² W listach Bazyl używa eustacjańskiego terminu πτωχοτροφεῖον, na określenie ośrodka podobnego do Bazyliady (*Epistulae* 142, 143, 144, 150, 176), natomiast w *Ascetikonie* nazywa infirmerię dla mnichów ξενοδοχεῖον, zob. *Asceticon magnum sive Quaestiones (regulae brevius tractatae)* 155 i 286.

dla gości, zarówno podróżnych, jak i potrzebujących leczenia z choroby (τοῖς θεραπειᾶς τινὸς διὰ τὴν ἀσθένειαν δεομένοις). Zapewniamy im niezbędną pomoc: pielęgniarzy (τοὺς νοσοκομοῦντας), lekarzy (τοὺς ἰατρούοντας), zwierzęta juczne i eskortę²³.

Grzegorz z Nazjanzu potwierdza, że ośrodek koło Cezarei Kapadockiej, zwany później na cześć Bazylego Bazyliadą, zajmował się leczeniem trędowatych²⁴.

Jeden z pierwszych szpitali (jeśli nie pierwszy) musiał zostać założony przez samego Eustacjusza w pobliżu Sebasty, zanim wybrano go na biskupa w 357 roku, skoro według Epifaniasza po święceniach powierzył go swojemu współascecie, Aeriuszowi²⁵. Być może dzięki temu szpitalowi Eustacjusz zdobył tak wielką popularność w Sebaście, że został wybrany na biskupa miasta. W Konstantynopolu powstały przytułki dla chorych i ubogich zorganizowane przez ucznia Eustacjusza, Maratoniosa²⁶. W Wielkiej Armenii założycielem sieci kościelnych szpitali, przytułków dla ubogich i trędowatych był Nerses, znów pod wpływem Eustacjusza z Sebasty²⁷. Ogromne wydatki Juliana na pogańskie przytułki dla ubogich w Galacji, konkurencyjne wobec chrześcijańskich²⁸, sugerują, że podobne instytucje musiały istnieć w Ancyrze. A Bazyli, biskup Ancyry (336–358), przywódca stronnictwa homojuzjan, do którego należał Eustacjusz, sam był lekarzem²⁹. W liście napisanym w 373 roku Bazyli z Cezarei wspomina o przytułku

²³ Bazyli z Cezarei, *Epistulae* 94, ed. Y. Courtonne, t. 1, 206, tłum. własne.

²⁴ Grzegorz z Nazjanzu, *Oratio* 43, 63, SC 384, 260–264.

²⁵ Epifaniasz, *Panarion* III 75, 7, 1, GCS 37, 333.

²⁶ Sozomen, *Historia ecclesiastica* IV 27, 4, GCS NF 1, 184, tłum. S. Kazikowski, 279: „Idąc za radą Eustacjusza, biskupa Sebasty, obrał życie ascetyczne i założył w Konstantynopolu stowarzyszenie mnichów, które od owego czasu istnieje po dziś dzień”. Podobnie jak w przypadku Bazylego, zakładam, że Eustacjusz stanowił inspirację nie tylko dla ascezy Maratoniosa, ale także dla jego decyzji o budowie szpitala, ponieważ szpitale stanowiły integralną część ideału ascetycznego Eustacjusza. Inaczej uważa Peter Brown, zob. P. Brown, *Poverty and Leadership in the Later Roman Empire*, London 2002, 38.

²⁷ N. G. Garsoïan, *Nersês le Grand, Basile de Césarée et Eustathe de Sébaste*, *Revue des Études Arméniennes* 17 (1983), 165–169; P. Horden, *Poverty, Charity, and the Invention of the Hospital*, w: P. Horden, *Cultures of Healing. Medieval and After. Collected Studies*, Routledge 2019, 40.

²⁸ Julian, *Epistulae* 84 Bidez, 22 Wright.

²⁹ Hilary, *De viris illustribus* 89, ed. C. A. Bernoulli, Freiburg–Leipzig 1895, 46.

(πτωχοτροφεῖον) w Amazji, choć nie mówi nic o jego związku z Eustacjuszem, zapewne dlatego, że panowie byli już w ostrym konflikcie³⁰.

Prowadzenie przytułków/szpitali wydaje się zatem jednym z podstawowych elementów ruchu eustacjańskiego. Chociaż od samego początku chrześcijaństwa dobroczynność była oczywistą postawą wierzących, a hierarchia kościelna troszczyła się o ubogich, to właśnie Eustacjusz wprowadził instytucję szpitala do Kościoła. I myślę, że mogło to wynikać z jego neoplatońskich korzeni.

Już Plutarch opisuje filozofów, którzy utrzymywali, że medycyna, oprócz tego że użyteczna dla zdrowia, jest równie ważnym elementem sztuk wyzwolonych, co geometria, dialektyka czy muzyka³¹. David Buck uważa, że charakterystyczną cechą edukacji drugiej sofistyki była jej wszechstronność, której Galen, piszący o medycynie, filozofii i retoryce, był najlepszym przykładem. Buck zwraca również uwagę, że sam Eunapiusz, autor *Żywotów filozofów i sofistów* (jedynego źródła wiedzy o Eustacjuszu z Kapadocji) był jatrosofistą, czyli lekarzem-sofistą³². Niemniej jednak Eustacjusz posunął się znacznie dalej, organizując ośrodki lecznicze, być może zainspirowany świątynią Asklepiosa w Pergamonie.

Już Theodor Meyer-Steineg zauważył, że asklepiejony były dalekie od jednorodności, i wymieniał dwa ich typy: tradycyjny, zlokalizowany w miejscu ważnym ze względów religijnych (jak Epidauros), oraz drugi, którego lokalizacja (zazwyczaj poza miastem) została wybrana ze względu na właściwości prozdrowotne (jak Kos)³³. Asklepiejon w Pergamonie należał do drugiego typu i znacznie różnił się od tego w Epidauros, który był odpowiednikiem współczesnej przychodni. W Pergamonie ludzie spędzali bardzo dużo czasu, dlatego badacze nazywają tamtejszy ośrodek Baden-Baden II wieku, uzdrowiskiem dla bogatych i wpływowych³⁴ czy połączeniem niemieckiego uzdrowiska z instytutem badawczym³⁵.

³⁰ Bazyli z Cezarei, *Epistulae* 143, ed. Y. Courtonne, t. 2, 65.

³¹ Plutarch, *De tuenda sanitate praecepta* 122C-D, ed. F. C. Babbitt 216-218.

³² D. F. Buck, *Eunapius of Sardis*, Diss., Oxford 1977, 36 i 40.

³³ Th. Meyer-Steineg, *Kranken-Anstalten im griechisch-römischen Altertum*, Jena 1912, 20-27.

³⁴ H. C. Kee, *Self-Definition in the Asclepius Cult*, w: *Jewish and Christian Self-Definition*, t. 3: *Self-Definition in the Graeco-Roman World*, eds. B. F. Meyer, E. P. Sanders, Philadelphia 1982, 134.

³⁵ Ch. P. Jones, *Aelius Aristides and the Asclepieion*, w: *Pergamon, Citadel of the Gods: Archaeological Record, Literary Description, and Religious Development*, ed. H. Koester, Harrisburg, PA 1998, 65.

Istnieją przesłanki, że niektóre asklepiejony specjalizowały się w leczeniu określonych dolegliwości, takich jak choroby zakaźne, trąd, ślepotą, afazja, łysienie, tasiemce, bóle głowy, bezsenność, rany wojenne³⁶. Chociaż źródła literackie nie wspominają o profesjonalnym leczeniu, wykopaliska sugerują, że w asklepiejonach przeprowadzano zabiegi chirurgiczne³⁷. Co najmniej pięć metalowych narzędzi znalezionych w asklepiejonie w Pergamonie mogło być instrumentami chirurgicznymi. Przedstawienia narzędzi i zabiegów chirurgicznych na płaskorzeźbach wotywnych sugerują, że przynajmniej w niektórych świątyniach Asklepiosa przeprowadzano operacje³⁸, może nawet trepanacje³⁹. Warto pamiętać, że Galen praktykował sztukę medyczną właśnie w Pergamonie, niewykluczone, że także w tamtejszym asklepiejonie⁴⁰.

Wiemy od Eunapiusza, że po śmierci Jamblicha Edezjusz, krewny i mistrz Eustacjusza, zamieszkał w Pergamonie w Myzji⁴¹. Eunapiusz nie wspomina o żadnych zamiłowaniach Edezjusza do medycyny, ale mógł on wybrać Pergamon ze względu na asklepiejon. W Pergamonie miała swoje posiadłości Sozypatra, żona Eustacjusza z Kapadocji, i opuszczona przez męża przeniosła się tam razem z Edezjuszem⁴². Eustacjusz musiał zatem znać ośrodek uzdrowiskowy w Pergamonie i mógł się nim zainspirować, zakładając po nawróceniu pierwszy szpital chrześcijański.

Drogowskazy do Sebasty

Poza treścią, którą zajmę się za chwilę, istnieją dwie inne poszlaki wskazujące na to, że dzieło *De anima et resurrectione* zostało napisane z myślą o uczniach Eustacjusza z Sebasty. Są nimi postać Makryny Młodszej oraz

³⁶ H. Avalos, *Illness and Health Care in the Ancient Near East: The Role of the Temple in Greece, Mesopotamia, and Israel*, Atlanta 1995, 57.

³⁷ Th. Meyer-Steineg, *Kranken-Anstalten im griechisch-römischen Altertum*, 28; M. Lang, *Cure and Cult in Ancient Corinth. A Guide to the Asclepieion*, Princeton, N. J. 1977, 31.

³⁸ H. Avalos, *Illness and Health Care in the Ancient Near East*, 59.

³⁹ G. Tsoucalas, A. A. Kousoulis, Th. Mariolis-Sapsakos, M. Sgantzos, *Trepanation Practices in Asclepieia: Systematizing a Neurosurgical Innovation*, *World Neurosurgery* 103 (2017), 501-503.

⁴⁰ O. Panagiotidou, *Asclepius: a Divine Doctor, a Popular Healer*, w: *Popular Medicine in Graeco-Roman Antiquity: Explorations*, ed. W. V. Harris, Leiden 2016, 97.

⁴¹ Eunapiusz, *Vitae sophistarum* V 3, 10, ed. G. Giangrande, 17.

⁴² Eunapiusz, *Vitae sophistarum* VI 9, 1, ed. G. Giangrande, 33.

dedykacja *De opificio hominis* dla Piotra, młodszego brata Grzegorza z Nyssy i biskupa Sebasty po Eustacjuszu.

Makryna Młodsza

De anima et resurrectione, *Vita sanctae Macrinae* i List 19 Grzegorza z Nyssy oraz Epitafium 120 Grzegorza z Nazjanzu to jedyne pisma starożytne, w których pojawia się postać Makryny Młodszej. Wszystkie te dzieła zostały napisane zgodnie z zasadami gatunków literackich, których celem nie było opowiadanie historii, lecz pouczenie, polemika czy uhonorowanie kogoś. Nawet jeśli zawierają pewne informacje, które wydają się historyczne, często są one niespójne i wzajemnie sprzeczne. Z drugiej strony brak jest zewnętrznych źródeł potwierdzających osiągnięcia Makryny. Postać opisana przez Grzegorza z Nyssy jest ewidentnie tworem literackim⁴³.

Jak zauważył Robert Wiśniewski, asceza Makryny ma cechy przeciwstawne ascezie potępionej na Synodzie w Gangrach⁴⁴, jest zatem wyraźnie antyeustacjańska:

- Emmelia, matka Makryny, była świętą, choć miała męża (*Vita sanctae Macrinae* 2, GNO 8/1, 372); *Vita sanctae Macrinae* podkreśla wagę i dobro małżeństwa, nawet jeśli ktoś wybiera dziewictwo (*Vita sanctae Macrinae* 5, GNO 8/1, 375); małżeństwa mogły odwiedzać wspólnotę (*Vita sanctae Macrinae* 37, GNO 8/1, 410) i nigdy nie traktowano ich jako gorszych, w zgodzie z kanonami 1, 9 i 10 Synodu w Gangrach⁴⁵.

⁴³ A. Cameron, *Dialoguing in Late Antiquity*, Washington DC 2014, 15; M. Przyszychowska, *Macrina the Younger as a Substitute for Eustathius the Philosopher/Eustathius of Sebastea*, 21–71.

⁴⁴ R. Wiśniewski, *Makryna albo o poszukiwaniu modelu taumaturgii kobiecej*, Chrześcijaństwo u schyłku starożytności. Studia źródłoznawcze 3 (2000), 309.

⁴⁵ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 1, ed. P.-P. Joannou, 89; tłum. S. Kalinkowski, 125: „Gdyby ktoś ganił związek małżeński i z obrzydzeniem potępiał wierną i pobożną chrześcijankę, która obcuje ze swym mężem, twierdząc, że nie może wejść do Królestwa, niech będzie wyklęty”; kanon 9, ed. P.-P. Joannou, 93; tłum. S. Kalinkowski, 126: „Gdyby ktoś zachowywał dziewictwo albo wstrzemięźliwość i nie chciał zawrzeć związku małżeńskiego, uznając go za rzecz godną obrzydzenia, a nie ze względu na piękno dziewictwa, niech będzie wyklęty”; kanon 10, ed. P.-P. Joannou, 93; tłum. S. Kalinkowski, 126: „Gdyby ktoś z zachowujących dziewictwo z miłości do Pana, uważał się za lepszego od żyjących w związku małżeńskim, niech będzie wyklęty”.

- Naukracjusz polował, by zdobyć pożywienie dla starców (*Vita sanctae Macrinae* 8, GNO 8/1, 379), zatem wspólnota najwyraźniej nie potępiała jedzenia mięsa, w zgodzie z kanonem 2 Synodu w Gangrach⁴⁶.
- Matka Makryny miała służące (*Vita sanctae Macrinae* 7, GNO 8/1, 378), a Naukracjusz niewolników (*Vita sanctae Macrinae* 8, GNO 8/1, 378), których traktowano jak równych sobie, jednak nie uczono ich gardzić swoimi panami, zgodnie z kanonem 3 Synodu w Gangrach⁴⁷.
- Liturgię zawsze i bez żadnych wyjątków sprawowano w kościele (*Vita sanctae Macrinae* 16, GNO 8/1, 388; 22, GNO 8/1, 395; 34, GNO 8/1, 409), zgodnie z kanonem 6 Synodu w Gangrach⁴⁸.
- Makryna oddała cały swój majątek w ręce kapłana (*Vita sanctae Macrinae* 20, GNO 8/1, 393), zgodnie z kanonem 8 Synodu w Gangrach⁴⁹.
- Chociaż asceci żyli bardzo skromnie, jednak organizowali biesiady (εὐωχία) dla gości (*Vita sanctae Macrinae* 38, GNO 8/1, 412), zgodnie z kanonem 11 Synodu w Gangrach⁵⁰.

⁴⁶ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 2, ed. P.-P. Joannou, 90; tłum. S. Kalinkowski, 125: „Gdyby ktoś potępiał chrześcijanina za to, że pobożnie i z wiarą spożywa mięso, wyjąwszy krew, mięso z ofiar bałwochwalczych albo z uduszonego zwierzęcia, twierdząc, że w ten sposób pozbawia się nadziei zbawienia, niech będzie wyklęty”.

⁴⁷ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 3, ed. P.-P. Joannou, 90; tłum. S. Kalinkowski, 125: „Gdyby ktoś pod pozorem pobożności zachęcał niewolnika, aby okazał lekceważenie swemu panu, porzucił służbę i nie służył mu z czcią i całym szacunkiem, niech będzie wyklęty”.

⁴⁸ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 6, ed. P.-P. Joannou, 91–92; tłum. S. Kalinkowski, 126: „Gdyby ktoś sprawował czynności liturgiczne na osobności poza kościołem i okazując pogardę kościołowi chciał spełniać czynności kościelne pod nieobecność prezbitera wyznaczonego przez biskupa, niech będzie wyklęty”.

⁴⁹ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 8, ed. P.-P. Joannou, 92; tłum. S. Kalinkowski, 126: „Gdyby ktoś dawał albo przyjmował dary ofiarne bez zgody biskupa albo osoby wyznaczonej do udzielania jałmużny, niech będzie wyklęty zarówno ten, który daje, jak i ten, który przyjmuje”.

⁵⁰ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 11, ed. P.-P. Joannou, 93; tłum. S. Kalinkowski, 126: „Gdyby ktoś okazując wzdargę tym, którzy w duchu wiary przygotowują posiłki dla ubogich i z szacunku dla Pana zapraszają braci, nie chciał uczestniczyć w przyjęciach gardząc nimi, niech będzie wyklęty”.

- Makryna nosiła strój typowo kobiecy, w tym welon – τῆς κεφαλῆς ἡ καλύπτρα (*Vita sanctae Macrinae* 29, GNO 8/1, 403), zgodnie z kanonem 13 Synodu w Gangrach⁵¹.
- W *Vita sanctae Macrinae* żadna kobieta nie opuściła męża, zgodnie z kanonem 14 Synodu w Gangrach⁵²; do wspólnoty mogły należeć tylko panny i wdowy.
- Ani matka (Emmelia) nie porzuciła swoich dzieci, ani dzieci (Makryna i Naukracjusz) nie porzuciły matki pod pretekstem ascezy, ale najpierw matka wychowywała dzieci i zapewniła im utrzymanie, a potem dzieci służyły matce (*Vita sanctae Macrinae* 3, GNO 8/1, 373; 5–6, GNO 8/1, 375–377; 8–9, GNO 8/1, 379), zgodnie z kanonami 15 i 16 Synodu w Gangrach⁵³.
- Rodzina czciła męczenników (*Vita sanctae Macrinae* 15, GNO 8/1, 387; 34, GNO 8/1, 408), zgodnie z kanonem 20 Synodu w Gangrach⁵⁴.

Ponieważ ascetyzm Makryny opisany w *Vita sanctae Macrinae* stanowi zaprzeczenie praktyk eustacjańskich, oczywiste jest, że święta Makryna miała służyć za wzór dla mnichów lub mieszkańców Sebasty, którzy przez 20 lat żyli pod wpływem Eustacjusza i jego idei ascetycznych.

Franz Diekamp stwierdził, że Grzegorz z Nyssy napisał List 19 (o Makrynie) w 380 roku, po tym jak został wybrany na biskupa Sebasty i spędził

⁵¹ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 13, ed. P.-P. Joannou, 94–95; tłum. S. Kalinkowski, 127: „Gdyby jakaś kobieta powodowana rzekomą ascezą zmieniła strój i zamiast zwyczajnej kobiecej sukni włożyła ubranie męskie, niech będzie wyklęta”.

⁵² *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 14, ed. P.-P. Joannou, 95; tłum. S. Kalinkowski, 127: „Gdyby kobieta opuściła męża i chciała odejść od niego z pogardy dla małżeństwa, niech będzie wyklęta”.

⁵³ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 15, ed. P.-P. Joannou, 95; tłum. S. Kalinkowski, 127: „Gdyby ktoś porzucił swe dzieci, niełożył na ich utrzymanie i nie starał się w miarę swych możliwości kształtować należycie ich pobożności, lecz zaniedbywał te obowiązki pod pozorem ascezy, niech będzie wyklęty”; kanon 16, ed. P.-P. Joannou, 96; tłum. S. Kalinkowski, 127: „Gdyby dzieci, zwłaszcza dzieci rodziców chrześcijańskich, pod pozorem pobożności porzuciły sprawy świeckie i nie okazywały należnego szacunku swym rodzicom stawiając wyżej kult Boży, niech będą wyklęte”.

⁵⁴ *Canones Synodi Gangrensis*, kanon 20, ed. P.-P. Joannou, 97; tłum. S. Kalinkowski, 128: „Jeśli ktoś, powodowany uczuciem pychy i pogardy ganiłby zgromadzenia wiernych przy grobach męczenników albo nabożeństwa odprawiane tam oraz pamięć o nich, niech będzie wyklęty”.

tam kilka miesięcy⁵⁵. Grzegorz został poproszony przez wiernych z Sebasty o pomoc w wyborze biskupa, najwyraźniej po śmierci Eustacjusza. Pięć lat wcześniej, w roku 375 Grzegorz został oskarżony o sprzeniewierzenie funduszy i wygnany z Nyssy. Przetrzymywano go w areszcie poza prowincją Kapadocji, prawdopodobnie w Amazji, stolicy diecezji Pontu, gdzie wikariusz diecezji Demostenes przygotowywał się do przesłuchania. Ponieważ Grzegorz był chory, musiał przenieść się w spokojne miejsce⁵⁶. Tym miejscem mogła być Sebasta⁵⁷, ponieważ Demostenes i Eustacjusz byli sojusznikami⁵⁸ i Demostenes mógł oczekiwać, że Eustacjusz będzie pilnował Grzegorza w swojej wspólnotce.

Pobyt Grzegorza w Sebaście podczas wygnania dobrze by wyjaśniał, dlaczego Sebasteńczycy zwrócili się do niego o pomoc po śmierci Eustacjusza, a nawet wybrali go na biskupa. Z Listu 19 Grzegorza dowiadujemy się, że nie chciał on przyjąć stanowiska. Ostatecznie biskupem Sebasty został jego najmłodszy brat Piotr. Wygląda na to, że po wyborze na biskupa Sebasty (nie doszło do konsekracji) Grzegorz pozostał tam przez kilka miesięcy i przygotował szeroko zakrojoną kampanię wyborczą, aby zapewnić Piotrowi biskupstwo. Wydaje mi się, że najważniejszym elementem tej kampanii było wymyślenie postaci Makryny i przeformułowanie historii rodziny w taki sposób, że ostatecznie to Piotr okazał się najwybitniejszym potomkiem swoich rodziców⁵⁹. Kampania zakończyła się sukcesem i Piotr rzeczywiście został biskupem Sebasty.

Piotr z Sebasty

Porównanie treści *De anima et resurrectione* i *De opificio hominis* nieuchronnie prowadzi do wniosku, że dzieła te powstały w krótkim odstępie czasu, a jedno jest rozwinięciem drugiego. *De opificio hominis* wydaje się kontynuacją dialogu, mającą ostatecznie rozwiązać wątpliwości dotyczące zmartwychwstania

⁵⁵ F. Diekamp, *Die Wahl Gregors von Nyssa zum Metropolit von Sebaste im Jahre 380*, Theologische Quartalschrift 90 (1908), 393.

⁵⁶ Bazyli z Cezarei, *Epistulae* 225, ed. Y. Courtonne, t. 3, 21–22.

⁵⁷ J. Leemans, *On the Date of Gregory of Nyssa's First Homilies on the Forty Martyrs of Sebaste (Mart Ia and Ib)*, Journal of Theological Studies 52 (2001), 97.

⁵⁸ Bazyli z Cezarei, *Epistulae* 237, 2, ed. Y. Courtonne, t. 3, 56–57.

⁵⁹ Grzegorz z Nyssy, *Vita sanctae Macrinae* 12, GNO 8/1, 383–385.

ciał⁶⁰. Wykazując, że dusza nie istnieje w jednym konkretnym narządzie, Grzegorz chciał udowodnić naturalną możliwość zmartwychwstania: jeśli dusza za życia przenika wszystkie elementy ciała, może je rozpoznać również po śmierci⁶¹. Podobieństwo treści obu dzieł dowodzi, że były skierowane do tego samego odbiorcy i poruszały problemy nurtujące to samo środowisko.

Grzegorz zadedykował *De opificio hominis* swojemu młodszemu bratu Piotrowi, który został biskupem Sebasty po 381 roku⁶². Może był to nawet dar z okazji jego święceń biskupich. Dedykacja ta potwierdza związek *De anima et resurrectione* z Sebastą i eustacjanami.

Eustacjański charakter *De anima et resurrectione*

Na to, że *De anima et resurrectione* jest dziełem bardziej filozoficznym niż teologicznym, napisanym ze względu na eustacjan, wskazują: gatunek literacki, temat, dialektyczna argumentacja, rzadkie odwołania do Pisma Świętego, medyczna definicja duszy, stanowiąca podstawę doktryny zmartwychwstania, oraz nawiązania do misterii pogańskich. Omówię je teraz po kolei.

Gatunek literacki i inne nawiązania do Platona

Wbrew opinii niektórych badaczy⁶³ *De anima et resurrectione* nie jest zapisem faktycznej rozmowy Grzegorza z Nyssy z Makryną, lecz rozbudowaną

⁶⁰ Jean Daniélou był zdania, że *De anima et resurrectione* jest wcześniejsze niż *De opificio hominis* napisane prawdopodobnie około 381 roku, zob. J. Daniélou, *Le quatrième siècle. Grégoire de Nysse et son milieu*, Paris 1975, 49.

⁶¹ Grzegorz z Nyssy, *De anima et resurrectione*, GNO 3/3, 27–31; *De opificio hominis* 25 i 26, PG 44, 213–229.

⁶² C. H. Turner twierdzi, że chociaż Piotr był obecny na Soborze Konstantynopolańskim w 381 roku, to najprawdopodobniej nie był jeszcze biskupem Sebasty, ponieważ Teodoret, który potwierdza jego obecność na soborze, nie dodaje do jego imienia żadnej siedziby biskupiej, a przede wszystkim Piotr nie pojawia się na liście biskupów soborowych, zrekonstruowanej przez Turnera na podstawie dwóch greckich rękopisów z VIII w. Zob. C. H. Turner, *Canons Attributed to the Council of Constantinople, A.D. 381, Together with the Names of the Bishops, from two Patmos MSS POB' POΓ'*, *Journal of Theological Studies* 15/58 (1914), 171, przypis 1.

⁶³ B. R. Voss, *Der Dialog in der frühchristlichen Literatur*, München 1970, 175–176; J. Quasten, *Patrology*, t. 3, Allen 1986, 261; J. M. Sauget, *Macrina la Giovane*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 8, Roma 1996, 457; L. F. Mateo-Seco, *Macrina*, w: *Dictionary of Gregory of Nyssa*, eds L. F. Mateo-Seco, G. Maspero, Leiden–Boston 2010, 473.